

В. А. ВАРВАШЕНКО**НАУКОВО- ФІЛОСОФСЬКЕ ПІДГРУНТЯ РОЗВИТКУ «ЗЕЛЕНОЇ» ЕКОНОМІКИ В ПРОСТОРОВО-ДИНАМІЧНОМУ ВИМІРІ**

Статтю присвячено теоретико-методологічному осмисленню розвитку «зеленої» економіки як складної просторово-динамічної системи, що формується внаслідок еволюції філософських уявлень про взаємозв'язок людини, суспільства та природи. Актуальність дослідження зумовлена поглибленням екологічних і соціальних обмежень економічного розвитку, а також необхідністю переходу від інструментально-коригувальних моделей до цілісного парадигмального бачення трансформації економічних систем. У роботі доведено, що становлення концепції «зеленої» економіки відображає зміну домінуючих парадигм економічного мислення – від антропоцентричних підходів, у межах яких довкілля розглядалося як зовнішній ресурсний чинник, до біоцентричних і екоцентричних концепцій, що визнають природні системи самостійною онтологічною цінністю.

Методологічною основою дослідження є міждисциплінарний підхід, який поєднує інструментарій економічної теорії, екологічної економіки, системного аналізу, інституціоналізму та теорій складних адаптивних систем. Застосування ґносеологічного, логіко-історичного та системно-структурного аналізу дало змогу ідентифікувати ключові етапи еволюції наукових підходів до трактування економічного змісту поняття «зелена» економіка та обґрунтувати її парадигмальний характер як інституціонального феномену. Доведено, що економічне зростання в межах «зеленої» парадигми інтерпретується не як кількісне нарощування виробництва, а як якісна трансформація структури господарювання, технологій і моделей споживання з урахуванням екологічних і соціальних екстерналій та механізмів їх інституційної інтерналізації.

Особливу увагу приділено просторово-динамічному виміру розвитку «зеленої» економіки, який дозволяє пояснити асинхронність і територіальну неоднорідність «зелених» трансформацій. Запропоновано концептуально-методологічну матрицю просторово-часової еволюції «зеленої» економіки, що інтегрує філософсько-світоглядні, науково-методологічні та інституційні характеристики різних етапів розвитку. Практична цінність дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів для теоретичного обґрунтування стратегій розвитку «зеленої» економіки в рамках концепції сталого розвитку, порівняльного аналізу «зелених» трансформацій та формування інтегрованої архітектури екологічно орієнтованої економічної політики.

Ключові слова: «зелена» економіка, сталий розвиток, економічні парадигми, просторово-динамічний підхід, соціо-еколого-економічні системи, екстерналії, інтерналізація, екологічні витрати, міжпоколінна соціальна відповідальність, *антропоцентризм*, екоцентризм, коєволюційна парадигма

V. A. VARVASHENKO**SCIENTIFIC AND PHILOSOPHICAL BACKGROUND OF THE DEVELOPMENT OF THE “GREEN” ECONOMY IN THE SPATIAL-DYNAMIC DIMENSION**

The article is devoted to the theoretical and methodological understanding of the development of the "green" economy as a complex spatial-dynamic system, which is formed as a result of the evolution of philosophical ideas about the relationship between man, society and nature. The relevance of the study is due to the deepening of environmental and social limitations of economic development, as well as the need to transition from instrumental-corrective models to a holistic paradigmatic vision of the transformation of economic systems. The work proves that the formation of the concept of the "green" economy reflects a change in the dominant paradigms of economic thinking - from anthropocentric approaches, within which the environment was considered as an external resource factor, to biocentric and ecocentric concepts that recognize natural systems as an independent ontological value. The methodological basis of the study is an interdisciplinary approach that combines the tools of economic theory, ecological economics, systems analysis, institutionalism and theories of complex adaptive systems. The application of epistemological, logical-historical and system-structural analysis made it possible to identify key stages of the evolution of scientific approaches to the interpretation of the economic content of the concept of "green" economy and to substantiate its paradigmatic nature as an institutional phenomenon. It is proved that economic growth within the "green" paradigm is interpreted not as a quantitative increase in production, but as a qualitative transformation of the structure of management, technologies and consumption models, taking into account environmental and social externalities and mechanisms of their institutional internalization.

Particular attention is paid to the spatial-dynamic dimension of the development of the "green" economy, which allows explaining the asynchrony and territorial heterogeneity of "green" transformations. A conceptual and methodological matrix of the spatial-temporal evolution of the "green" economy is proposed, which integrates philosophical-worldview, scientific-methodological and institutional characteristics of different stages of development. The practical value of the research lies in the possibility of using the obtained results for the theoretical substantiation of strategies for the development of a "green" economy within the framework of the concept of sustainable development, comparative analysis of "green" transformations, and the formation of an integrated architecture of environmentally oriented economic policy.

Keywords: "green" economy, sustainable development, economic paradigms, spatial-dynamic approach, socio-ecological-economic systems, externalities, internalization, environmental costs, intergenerational social responsibility, anthropocentrism, ecocentrism, coevolutionary paradigm

Вступ. Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується посиленням екологічних ризиків, загостренням проблем виснаження природних ресурсів і зростанням соціальної чутливості до наслідків господарської діяльності, що зумовлює необхідність переосмислення традиційних підходів до економічного зростання та критеріїв суспільного прогресу. У цих умовах «зелена» економіка дедалі більше позиціонується як концептуальний орієнтир трансформацій, спрямованих на поєднання економічної результативності з екологічною безпекою, соціальною справедливістю та довгостроковою стійкістю. Водночас її теоретична природа не зводиться до набору прикладних політик чи інструментів регулювання, а потребує розгляду в ширшому світоглядному та

методологічному контексті.

Актуальність поглибленого **теоретико-методологічного аналізу** «зеленої» економіки як феномену посилюється тим, що сучасні дискусії дедалі частіше виходять за межі інструментальної екологічної модернізації та піднімають питання про зміну домінуючих парадигм економічного мислення, оновлення категоріального апарату та переоцінку ролі довкілля в системі суспільного відтворення. У межах цього підходу ключового значення набуває виявлення філософсько-етичних передумов становлення парадигми «зеленої» економіки, уточнення науково-методологічних засад її дослідження, а також обґрунтування механізмів інституційної реалізації, зокрема через оцінювання та інтерналізацію

© В. А. Варвашенко, 2025

екологічних і соціальних зовнішніх ефектів.

Додаткової наукової ваги набуває просторово-динамічний вимір розвитку «зеленої» економіки, оскільки процеси «озеленення» відбуваються нерівномірно та асинхронно в різних країнах і регіонах, що зумовлено відмінностями ресурсного потенціалу, виробничої спеціалізації та інституційної спроможності територій. Це потребує переходу від лінійного історико-теоретичного опису до моделей, здатних відобразити еволюційний характер трансформацій у часі та їх територіальну диференціацію. Саме тому подальший виклад спрямовано на розкриття філософських і методологічних підстав формування «зеленої» економіки та обґрунтування концептуально-методологічної матриці її просторово-часової еволюції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень дає основу для обґрунтування науково-філософського підґрунтя «зеленої» економіки у просторово-динамічному вимірі, однак демонструє нерівномірність теоретичної глибини, методологічної строгості та узгодженості категоріального апарату. У низки робіт чітко простежується перехід від нормативно-ціннісних і філософських інтерпретацій до інструментально-емпіричних підходів (просторові диспропорції, ефективність, детермінанти) та регуляторно-економічних механізмів інтерналізації зовнішніх ефектів (карбон-прайсинг), однак синтез цих площин часто залишається декларативним або фрагментарним.

Філософсько-метатеоретичний блок формують роботи М. S. Cato [2], Т. N. Rida [3] і R. Emmelhainz [4], які по-різному концептуалізують ціннісні засади «зеленої» економіки. Праця М. S. Cato [2] акцентує увагу на тому, що «зелена» економіка не може бути зведена лише до технічних рішень або інструментів екологічної модернізації, оскільки економічний розвиток завжди ґрунтується на певних цінностях, світоглядних установах і політичних виборах. Сильною стороною дослідження є повернення етичного й політичного виміру в економічний аналіз та критика вузького технократичного підходу. Водночас виразна нормативна спрямованість роботи обмежує її операціоналізацію, оскільки в ній недостатньо розгорнуті емпіричні критерії, що дозволяли б на практиці відрізнити реальні процеси «зеленої» трансформації від декларативного екологічного дискурсу, зокрема через фіксацію структурних змін у технологіях, інвестиціях, енергетичному балансі та інституційному середовищі. Натомість Т. N. Rida [3], інтегруючи екологічну етику в політики адаптації, посилює аргументацію щодо необхідності переосмислення антропоцентричних засад, однак зосередження на концептуальному огляді наукових джерел та виразній країновій специфіці зумовлює обмежену можливість узагальнення висновків на інші інституційні контексти. Робота R. Emmelhainz [4] є методологічно корисною як спроба примирення антропо- та екоцентричних позицій, однак залишає відкритим ключове питання для «зеленої» економіки, а саме: яким чином компроміс етичних основ транслюється у конкретні політичні інструменти (податки, стандарти, звітність), не втрачаючи

нормативної узгодженості.

Методологічний «місток» між філософськими підходами та економічною операціоналізацією утворюють дослідження з резильєнтності та складності – С. Folke [5], R. Preiser та співавт. [7], а також колективна монографія F. Berkes, J. Colding, C. Folke [8]. Їх внесок полягає у переорієнтації аналізу з лінійних причинно-наслідкових моделей на нелінійність, зворотні зв'язки, адаптивні цикли та багаторівневість соціо-екологічних систем. Водночас невирішеною проблемою лишається «переклад» цих концептів у вимірювані економічні індикатори: резильєнтність часто використовується як пояснювальна метафора або загальна основа, але без достатньої стандартизації процедур оцінювання та без чіткої прив'язки до управлінських рішень і порогових значень у політиці. Подібна прогалина особливо критична для просторово-динамічних моделей, де необхідним є співставлення даних між територіями та часовими періодами.

Концепції планетарних меж і моделі безпечного та справедливого простору розвитку, розглянуті в рецензії А. Ferretto та співавт. [6], є важливими для поєднання біофізичних обмежень із соціально-економічними цілями, особливо в контексті їх практичного застосування на локальному рівні. Водночас у межах цих підходів виявляється суттєва методологічна проблема, пов'язана з невідповідністю між глобальними теоретичними основами та можливостями локальної статистичної бази. Адаптація глобальних екологічних порогів до регіонального чи місцевого рівня потребує припущень щодо розподілу екологічної відповідальності, просторової справедливості та допустимих обсягів використання ресурсів і викидів, які залишаються дискусійними та не мають загальноприйнятого наукового узгодження. У результаті, попри значний пояснювальний потенціал, зазначені концептуальні підходи потребують подальшої методологічної конкретизації та узгодження з інституційними механізмами регіонального планування й бюджетування екологічної політики.

Просторовий вимір «зелених» трансформацій змістовно підтримують N. Balta-Ozkan, T. Watson, E. Mocca [9], A. Rodríguez-Pose, F. Bartalucci [10] та емпіричне дослідження Н. Zhu, S. Jiang, X. Zhao [11]. Робота [9] показує, що низьковуглецеві переходи відбуваються нерівномірно та залежать від планувальних і інституційних практик, але водночас залишає відкритими питання кількісної ідентифікації причинності: наскільки саме планувальна політика, а не структурні чинники (доходи, промислова спеціалізація, енергетичний мікс) визначає траєкторії. У статті [10] акцент на територіальних «невдоволеннях» «зеленого» переходу суттєво посилює критичний вимір (соціальна легітимність і конфліктність трансформацій), однак потребує більшої інтеграції з інструментами компенсаторної політики та критеріями просторової справедливості (хто саме й за якими правилами отримує вигоди/несе витрати). Дослідження [11] робить вагомий внесок у розвиток кількісного аналізу «зеленої» економіки, пропонуючи формалізований підхід до оцінювання її ефективності у просторово-часовому вимірі.

Водночас у межах критичного аналізу доцільно звернути увагу на методологічні обмеження такого підходу, зокрема ризик надмірного спрощення «зеленої» економіки, коли її розвиток оцінюється переважно через один інтегральний показник ефективності, що не враховує повної різноманітності соціальних, інституційних та просторових аспектів. Подібна індексація не завжди дозволяє належним чином врахувати розподільчі наслідки «зелених» трансформацій, якості інституційного середовища та ефекти масштабу, зокрема перенесення екологічного навантаження між країнами і регіонами через глобальні ланцюги створення вартості.

Економіко-політичний інструментарій інтерналізації екстерналій представлено в працях А. А. Batabyal [12] та у звіті J. E. Stiglitz [13]. Робота [12] є цінним науковим доробком з точки зору систематизації теорії зовнішніх ефектів і формалізації механізмів їх внутрішнього врахування, однак, її теоретичний характер зумовлює обмежену увагу до питань інституційної реалізації відповідних підходів у середовищах зі слабо розвиненими ринками, інформаційною асиметрією та політичними обмеженнями. Звіт [13] пропонує ґрунтовне політико-економічне обґрунтування карбон-прайсингу як ключового інструменту кліматичної політики, проте критично важливою невирішеною проблемою залишається його практичне поєднання з вимогами соціальної прийнятності та збереження конкурентоспроможності окремих територій і галузей. За відсутності ефективних компенсаційних механізмів, справедливого перерозподілу доходів і просторово чутливих запобіжників інтерналізації екстерналій може, як показують результати досліджень регіонального розвитку [10], спричинити посилення територіальних диспропорцій та соціально-економічних напружень.

Дослідження, присвячені взаємозв'язку розвитку «зеленої» економіки та процесів цифровізації, представлені працями О. Довгаль [1, 14], та А. Поліванцева [15], є важливими для розуміння сучасних умов екологічно орієнтованих трансформацій, оскільки розкривають цифровізацію як чинник зміни логіки економічного розвитку, підвищення прозорості управління та розширення можливостей моніторингу екологічних параметрів. У контексті науково-філософського підґрунтя «зеленої» економіки ці роботи дозволяють простежити, як цифрові технології впливають на просторово-динамічну асинхронність «зелених» перетворень на різних територіальних рівнях і опосередковано формують нові інституційні умови коеволюції економічних та екологічних систем. Водночас у зазначених дослідженнях домінує прикладна й політико-економічна перспектива, тоді як світоглядні та методологічні аспекти цифровізації залишаються менш розгорнутими, зокрема недостатньо чітко розмежовуються інфраструктурний характер цифрових процесів і використання цифрових інструментів екологічного управління. Разом із тим порушені авторами питання інформаційної асиметрії, територіальної нерівномірності цифрового розвитку та можливих зворотних ефектів, пов'язаних зі зростанням

енергоспоживання інформаційної інфраструктури, створюють продуктивне підґрунтя для подальшого філософсько-методологічного осмислення ролі цифровізації в просторово-динамічному розвитку «зеленої» економіки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Узагальнюючи результати аналізу останніх досліджень та публікацій, доцільно виокремити кілька ключових невирішених проблем. По-перше, зберігається помітний розрив між філософсько-етичними засадами «зеленої» економіки та наявними формалізованими підходами до її оцінювання, оскільки такі нормативні категорії, як екоцентризм, справедливість і міжпоколінна відповідальність, лише частково відображені в системах індикаторів і процедурах вимірювання. По-друге, просторово-динамічний вимір розвитку «зеленої» економіки потребує більш узгодженої методології співвіднесення глобального, національного й локального рівнів, а також обґрунтованих підходів до розподілу екологічних обмежень і ресурсних «бюджетів» між територіями, без чого такі інструменти, як концепція планетарних меж, залишаються складними для практичного застосування [6]. По-третє, інтерналізація екологічних екстерналій за допомогою карбон-прайсингу та споріднених економічних механізмів потребує тіснішого поєднання з питаннями територіальної легітимності та соціально-економічної нерівності, оскільки за відсутності відповідних компенсаторних рішень зростають соціальні ризики «зеленого» переходу [10; 13]. По-четверте, дослідження взаємодії «зеленої» економіки та цифровізації потребують поглиблення емпіричної бази, чіткого розмежування каналів впливу цифрових процесів і більш системного врахування енергетичних та екологічних витрат розвитку цифрової інфраструктури [1; 14; 15].

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування розвитку «зеленої» економіки як складної просторово-динамічної системи шляхом узагальнення філософських, економічних та інституційних підходів, а також формування концептуально-методологічної матриці її еволюції в часовому та просторовому вимірах.

Опис методики (структури, послідовності) проведення дослідження. Методологічну основу дослідження становить міждисциплінарний підхід, що поєднує інструментарій філософії науки, економічної теорії, екологічної економіки, інституціоналізму та теорій складних адаптивних систем. У процесі дослідження застосовано логіко-історичний і ґносеологічний аналіз для виявлення еволюції парадигм економічного мислення щодо взаємодії економіки та довкілля; методи теоретичного узагальнення та наукової абстракції – для формування категоріального апарату «зеленої» економіки; системний і структурно-функціональний аналіз – для інтерпретації економіки як відкритої соціо-еколого-економічної системи.

Послідовність дослідження передбачає: по-перше, аналіз філософсько-світоглядних засад і ґносеологічних етапів формування концепції «зеленої» економіки; по-друге, обґрунтування просторово-динамічного виміру її розвитку з урахуванням багаторівневості соціально-

економічного простору; по-третє, систематизацію інституційних і економічних механізмів інтерналізації екологічних екстерналій; по-четверте, побудову концептуально-методологічної матриці просторово-часової еволюції «зеленої» економіки та формулювання узагальнених висновків і напрямів подальших наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу й отриманих наукових результатів. Формування концепції «зеленої» економіки ґрунтується на поступовій еволюції філософських уявлень про взаємозв'язок людини, суспільства та природи, що відображає зміну домінуючих парадигм економічного мислення. У межах класичної економічної теорії природне середовище тривалий час розглядалося переважно як зовнішній, екзогенний ресурсний чинник економічного зростання, підпорядкований цілям максимізації виробництва та споживання. Такий антропоцентричний підхід обмежував аналіз економічного розвитку рамками коротко- та середньострокової ефективності, не враховуючи довгострокових екологічних наслідків господарської діяльності. Подальший розвиток екологічної філософії, зокрема ідей біоцентризму та екоцентризму, сприяв формуванню нового світоглядного підходу, в межах якого природні системи визнаються не лише джерелом ресурсів, а й самостійною онтологічною цінністю, здатною до саморегуляції та відтворення.

У цьому контексті «зелена» економіка постає як результат філософського переосмислення меж економічної раціональності та критеріїв розвитку. Вона виходить за рамки прикладної політико-економічної концепції й набуває характеру цілісної парадигми, що інтегрує ідеї сталого розвитку, міжпоколінної відповідальності, екологічної справедливості та визнання обмеженості природних ресурсів. Економічні процеси в такій парадигмі інтерпретуються як складова ширших природно-соціальних систем, функціонування яких підпорядковується логіці збереження екологічної рівноваги та довгострокової суспільної цінності, а не виключно зростанню кількісних показників.

Науково-методологічне підґрунтя розвитку «зеленої» економіки формується на перетині економічної теорії, системного аналізу, екології, інституціоналізму та теорій складних адаптивних систем. Міждисциплінарний характер досліджень дозволяє розглядати економіку як відкриту, нелінійну й динамічну систему, інтегровану у ширший екосоціальний простір. У такому підході економічне зростання переосмислюється як якісна трансформація структури господарювання, технологічних рішень і моделей споживання, а не як лінійне нарощування обсягів виробництва. Методологічними орієнтирами стають принципи системності, коеволюції та синергії, що зумовлює активне використання просторово-економічного аналізу, сценарного прогнозування та інструментів оцінювання екологічних і соціальних екстерналій, які є теоретичною основою «зеленої»

політики, оскільки екологічні збитки мають характер масштабних негативних зовнішніх ефектів, а «зелена» економіка через механізми ESG, CSRD і вуглецевого оподаткування спрямована на їх інституційну інтерналізацію.

Логічним продовженням такого підходу є акцент на просторовому вимірі розвитку «зеленої» економіки, який відображає неоднорідність соціально-економічного простору та нерівномірність розподілу природних ресурсів, виробничого потенціалу й інституційної спроможності територій. «Зелена економіка» в цьому контексті постає як багаторівнева система, що функціонує одночасно на глобальному, національному, регіональному та локальному рівнях. На глобальному рівні просторовий аспект проявляється через формування міжнародних екологічних режимів, транснаціональних ланцюгів створення «зелених» цінностей і диференціацію екологічних стандартів. Водночас на регіональному та локальному рівнях ключового значення набувають питання територіальної спеціалізації, екологічної ємності регіонів і забезпечення просторової справедливості розвитку.

Разом із просторовим виміром вагоме значення має динамічний аспект розвитку «зеленої» економіки, що відображає її еволюційну природу та здатність адаптуватися до змін зовнішнього середовища. Перехід до «зеленої» моделі господарювання є поступовим процесом, який реалізується через послідовні періоди трансформації, пов'язані з упровадженням технологічних інновацій, інституційними змінами та трансформацією суспільних цінностей.

З позицій еволюційної економіки «зелена» економіка може розглядатися як новий технологічний і інституційний уклад, у межах якого домінують низьковуглецеві технології, циркулярні моделі виробництва та інтегровані системи управління ресурсами, а динаміка розвитку визначається взаємодією інноваційних імпульсів, регуляторних механізмів і соціального запиту на екологічну безпеку та якість життя. Поєднання просторового та динамічного вимірів формує концептуальну основу розуміння «зеленої» економіки як складної еволюційної системи, що розвивається у неоднорідному соціально-економічному просторі (рис. . Просторово-динамічний підхід дає змогу пояснити асинхронність процесів «озеленення» економіки в різних країнах і регіонах, що зумовлена відмінностями початкових умов розвитку, ресурсного потенціалу та інституційної архітектури. У науково-філософському сенсі цей підхід відображає перехід від механістичного бачення економічного розвитку до процесуальної онтології, у межах якої економіка розглядається як безперервний процес коеволюції людини, технологій і природи. Відповідно, «зелена» економіка постає не як фіксована модель, а як відкритий і довгостроковий проєкт розвитку, спрямований на узгодження просторових і часових параметрів суспільного прогресу.

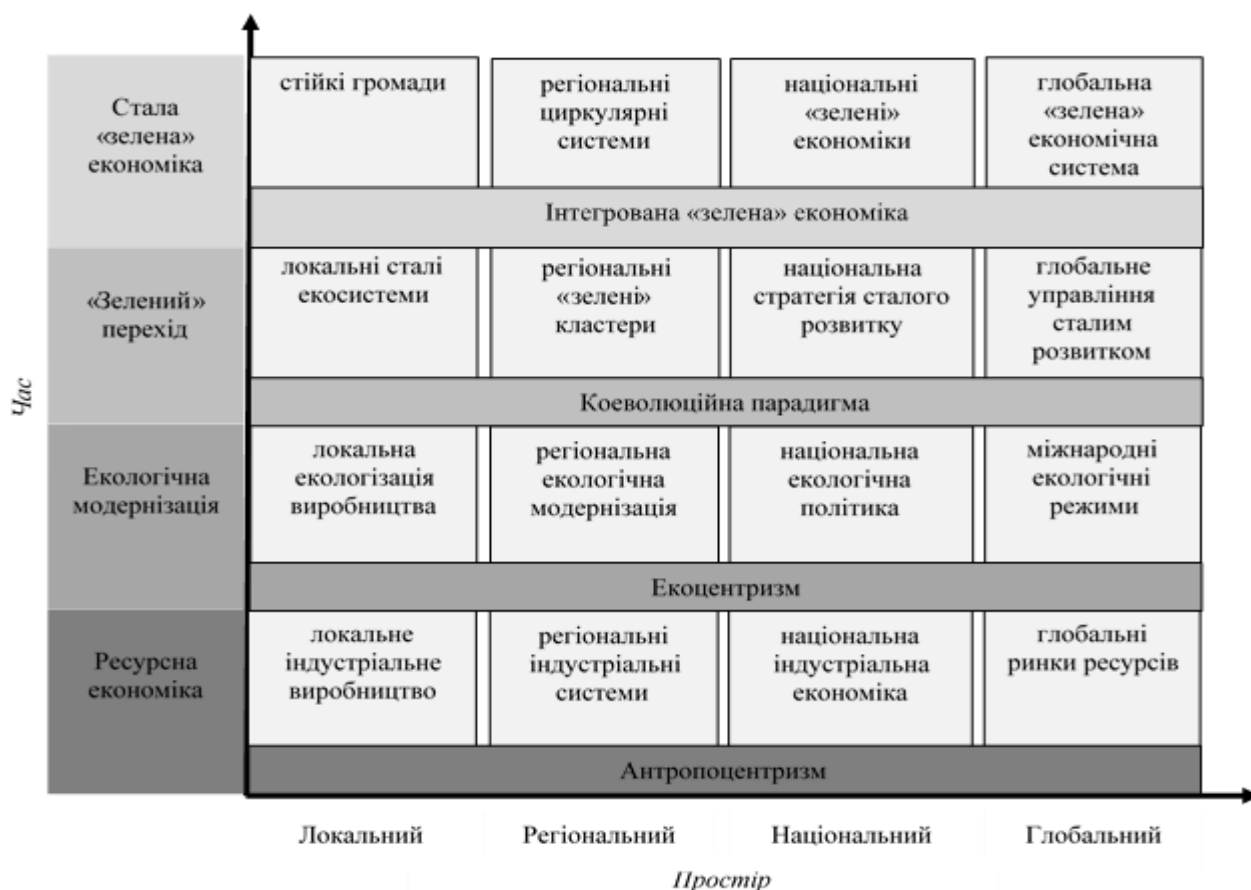

Рисунок - Концептуально-методологічна матриця просторово-часової еволюції «зеленої» економіки
Розроблено автором

На рисунку представлено просторово-часову матрицю розвитку «зеленої» економіки, яка відображає еволюційний перехід від ресурсно-орієнтованої індустріальної моделі до стійкої «зеленої» економіки у взаємозв'язку часових і просторових вимірів. Вертикальна вісь матриці характеризує динаміку розвитку в часі та структурована за основними етапами еволюції економічної системи – від ресурсної економіки до інтегрованої «зеленої» моделі, що супроводжується ускладненням економічних, екологічних та інституційних взаємодій. Горизонтальна вісь репрезентує просторовий вимір трансформацій, охоплюючи локальний, регіональний, національний і глобальний рівні, що дозволяє врахувати неоднорідність соціально-економічного простору.

Клітинки матриці, сформовані на перетині часових і просторових координат, відображають домінуючі філософсько-світоглядні та методологічні характеристики відповідних етапів розвитку. На початкових рівнях переважають антропоцентричні підходи та лінійні індустріальні моделі господарювання, у проміжних фазах посилюється роль екоцентричних і коеволюційних парадигм, пов'язаних із процесами екологічної модернізації та «зеленого переходу», тоді як вищі рівні матриці відображають інтегровану «зелену» економіку, засновану на принципах системного управління ресурсами та довгострокової стійкості.

Запропонована матриця просторово-часової еволюції «зеленої» економіки

виконує функцію концептуального інструменту, що дозволяє комплексно інтерпретувати розвиток «зеленої» економіки як багаторівневий і динамічний процес, зумовлений зміною світоглядних установок, методологічних підходів і масштабів економічної організації. Вона може бути використана для теоретичного обґрунтування стратегій сталого розвитку, порівняльного аналізу «зелених» трансформацій на різних рівнях управління та формування інтегрованої архітектури екологічно орієнтованої економічної політики.

Таким чином, філософсько-методологічна еволюція концепції «зеленої» економіки відображає поступовий перехід від інструментально-коригувальних підходів до цілісного парадигмального осмислення економічного розвитку в умовах екологічних і соціальних обмежень. Аналіз ґносеологічних етапів (табл.) засвідчує не лише зміну домінантних пізнавальних логік, а й ускладнення об'єкта дослідження, який дедалі більше постає як багаторівнева, просторово диференційована система, що динамічно еволюціонує. Це зумовлює необхідність переходу від лінійного історико-теоретичного опису до просторово-динамічного моделювання розвитку «зеленої» економіки, що дозволяє інтегрувати філософські, методологічні та інституційні виміри в єдину аналітичну рамку.

Таблиця 1 - Гносеологічні етапи еволюції концепції «зеленої» економіки

Гносеологічний етап	Часовий період	Базова пізнавальна логіка	Підходи до трактування економіки та довкілля	Роль «зеленої» економіки	Ключові автори / джерела
Неокласично-коригувальний	поч. XX ст. – 1970-ті	Раціоналістична, інструментальна	Довкілля як зовнішній фактор і джерело екстерналій	Механізм внутрішнього врахування екологічних витрат	A. Pigou (1920/1932)
Біофізично-обмежувальний	1970-ті	Натуралістично-детерміністська	Економіка як підсистема біофізичного світу з фізичними межами	Усвідомлення меж економічного зростання	Georgescu-Roegen (1971); Meadows et al. (2004)
Екологічно-еволюційний	1980–2000-ті	Еволюційна, постіндустріальна	Природний капітал як основа довгострокового розвитку	Нова стадія еволюції економічних систем	Daly (1996); Daly & Farley (2011); Jackson (2009)
Системно-синергетичний	1990–2010-ті	Системна, нелінійна	Соціо-еколого-економічна система з зворотними зв'язками	Інтегрований режим функціонування складних систем	Meadows et al. (2004); Capra & Luisi (2014); Folke (2016)
Інституційно-політичний	2000–2010-ті	Нормативно-прикладна	Довкілля як об'єкт регулювання та політики	Інструмент реалізації сталого розвитку	UNEP (2011); OECD (2015); Hallegatte et al. (2011)
Критично-політичний	2010-ті	Соціально-критична	Економіка як простір влади, нерівності та конфліктів	Інструмент структурної трансформації або відтворення нерівності	Newell & Paterson (2012); Brand & Wissen (2017); Scoones (2015)
Парадигмально-архітектонічний	2010-ті – дотепер	Метапарадигмальна, інтегративна	Економіка як багаторівнева архітектура розвитку	Операціоналізована парадигма сталого розвитку	Kuhn (1962); Ostrom (2009); Raworth (2017)

Систематизовано та узагальнено автором на основі [16-35]

Історико-гносеологічний аналіз трактування феномена «зеленої» економіки свідчить, що його формування відбувалося не як лінійний розвиток єдиної теорії, а як послідовна зміна пізнавальних установок, методологічних основ і наукових парадигм, що відображали еволюцію уявлень про межі економічного зростання, роль природного капіталу та взаємодію економіки з екологічними й соціальними системами. Узагальнення підходів, представлених у таблиці, дозволяє простежити зміну гносеологічного фокусу – від інструментально-економічного до системного, а згодом і до метапарадигмального бачення «зеленої» економіки.

Початковий етап формування відповідного дискурсу пов'язаний із неокласично-реформістською традицією, закладеною працями А. Pigou [24], у яких екологічні проблеми інтерпретувалися крізь призму зовнішніх ефектів і корекцій ринкових збоїв. У цій логіці економічне зростання не ставилося під сумнів, а екологічні витрати розглядалися як параметр, що підлягає внутрішньому врахуванню через податки, регулювання або компенсаційні механізми. Подальший розвиток цього підходу відбувався в роботах N. Stern [25] та J. Stiglitz, A. Sen, J.-P. Fitoussi [26], де здійснено спробу розширення критеріїв економічної ефективності та вимірювання добробуту поза межами ВВП. Водночас обмеженням цього напрямку є збереження базової ринкової логіки, в межах якої «зелена» економіка постає як модифікований варіант традиційної моделі, а не як результат парадигмального зсуву.

Подальший гносеологічний злам пов'язаний з еволюційно-економічною та екологічною економікою, представленою працями N. Georgescu-Roegen, H. Daly, J. Farley, T. Jackson [20-23]. У межах цього підходу економіка вперше послідовно осмислюється як

відкрита система з біофізичними межами, підпорядкована законам термодинаміки. Тут «зелена» економіка розглядається вже не як інструмент корекції, а як етап еволюції економічних систем після індустріальної моделі. Гносеологічна новизна цього напрямку полягає у зміні об'єкта аналізу – з потоків доходів і виробництва на матеріально-енергетичні потоки та відтворення природного капіталу. Разом із тим критичним аспектом цих робіт залишається обмежена увага до інституційних механізмів імплементації відповідних теоретичних положень у практику економічної політики.

Наступний етап розвитку знання пов'язаний із системно-синергетичним підходом, який розвивається в роботах D. Meadows, F. Capra, P. Luisi, C. Folke [27-29]. У цих дослідженнях «зелена» економіка постає як інтегрований режим функціонування соціо-еколого-економічних систем, у межах якого ключовими стають поняття складності, нелінійності, зворотних зв'язків і резильєнтності. Гносеологічний внесок цього підходу полягає в переході від статичного аналізу до динамічного, однак його обмеженням є недостатня чіткість економічних категорій і складність операціоналізації системних концептів у межах прикладних моделей управління.

Паралельно формується інституційно-економічний підхід, представлений звітами UNEP, OECD та аналітичними роботами Світового банку (Hallegatte, Fay, Vogt-Schilb) [16-19]. У цьому дискурсі «зелена» економіка трактується як інструмент реалізації сталого розвитку через державну політику, інвестиційні стимули та регуляторні механізми. З гносеологічної точки зору цей підхід характеризується прикладною спрямованістю та нормативністю, проте часто спирається на вже сформовані концепції без їх глибокого теоретичного переосмислення, що обмежує

його пояснювальний потенціал.

Особливе місце в еволюції наукових уявлень займає критично-політична економія (P. Newell, M. Paterson, U. Brand, M. Wissen, I. Scoones [33-35]), у межах якої «зелена» економіка аналізується крізь призму влади, нерівності та глобальних структур капіталізму. Цей підхід збагачує ґносеологію феномена за рахунок включення соціально-політичного виміру, однак часто зосереджується на критичному аналізі наслідків, залишаючи поза увагою конструктивні механізми трансформації економічних систем.

Узагальнення зазначених підходів дозволяє зробити висновок, що історико-ґносеологічна еволюція трактування «зеленої» економіки відображає перехід від часткових коригувальних моделей до усвідомлення необхідності зміни самої архітектури економічного розвитку. Саме в цьому контексті парадигмально-архітектонічний підхід, спираючись на ідеї Т. Kuhn, Е. Ostrom [30, 31] та К. Raworth [32], дозволяє інтегрувати попередні теоретичні здобутки в межах багаторівневої системи, де «зелена» економіка розглядається як операціоналізована парадигма сталого розвитку, що поєднує ціннісні орієнтири, інституційні механізми та практики економічної діяльності в єдину логіку трансформації. Гораль Л. та ін. [36] звертали увагу, що принципи концепції циркулярної економіки являються важливою і основоположною передумовою виникнення «зеленої» економіки та енергетики. Саме використання відновлювальних джерел ресурсів у виробництві різноманітних продуктів дозволяє підвищити економічну ефективність процесів з метою досягнення сталого розвитку та сталого суспільства.

Узагальнення ґносеологічних етапів еволюції концепції «зеленої» економіки свідчить, що її становлення відбувалося як поступовий перехід від часткових коригувальних уявлень до цілісного парадигмального осмислення економічного розвитку в умовах екологічних і соціальних обмежень. Зміна домінантних пізнавальних логік – від неокласично-інструментальної та біофізично-обмежувальної до системної, інституційної та метaparadигмальної – відображає розширення об'єкта економічного аналізу та ускладнення методологічного апарату досліджень. На ранніх етапах доквілля розглядалося переважно як зовнішній фактор або обмеження економічної діяльності, тоді як у сучасних підходах воно інтегрується в економічну систему як її внутрішній структурний елемент. У цьому контексті парадигмально-архітектонічний етап узагальнює попередні теоретичні напрацювання, поєднуючи еволюційні, системні, інституційні та критичні інсайти в межах багаторівневої моделі, у якій «зелена» економіка постає як операціоналізована форма реалізації парадигми сталого розвитку. Такий підхід забезпечує методологічну цілісність аналізу та створює підґрунтя для подальшого дослідження механізмів трансформації соціально-економічних систем в аспекті розвитку «зеленої» економіки у стратегічній перспективі.

Висновки. Здійснений аналіз засвідчує, що

становлення концепції «зеленої» економіки є результатом тривалої філософсько-методологічної еволюції економічного мислення – від антропоцентричних і ресурсно-інструментальних уявлень до біоцентричних та екоцентричних підходів, у межах яких доквілля визнається самостійною онтологічною цінністю. У цьому контексті «зелена» економіка постає не як вузька прикладна програма екологічної модернізації, а як парадигмальний спосіб переосмислення критеріїв розвитку, що інтегрує ідеї сталості, екологічної справедливості та міжпоколінної соціальної відповідальності. Такий підхід зумовлює зміщення акценту з кількісного економічного зростання на формування довгострокової суспільної цінності, у межах якої економічні процеси інтерпретуються як складова ширшої соціо-еколого-економічної системи. Науково-методологічне підґрунтя «зеленої» економіки формується як міждисциплінарна конструкція, що спирається на системний аналіз, інституціоналізм і теорії складних адаптивних систем, у межах яких екологічні та соціальні обмеження розглядаються не як зовнішні фактори, а як внутрішні детермінанти економічного розвитку.

Обґрунтування просторово-динамічного підходу дозволяє комплексно пояснити асинхронність і неоднорідність процесів «озеленення» економіки в різних країнах і регіонах. Просторовий вимір відображає залежність траєкторій переходу від ресурсного потенціалу, виробничої спеціалізації та інституційної спроможності територій, тоді як динамічний вимір підкреслює еволюційний характер змін, що реалізуються через послідовні фази технологічних інновацій, інституційних трансформацій і ціннісних зрушень. Запропонована концептуально-методологічна матриця просторово-часової еволюції «зеленої» економіки узагальнює ці виміри в єдину аналітичну конструкцію та слугує інструментом інтеграції світоглядних, методологічних і політико-інституційних компонентів, розширюючи можливості теоретичного обґрунтування стратегій сталого розвитку й порівняльного аналізу «зелених» трансформацій на різних рівнях управління.

Подальші дослідження доцільно зосередити на поглибленні операціоналізації філософсько-етичних категорій «зеленої» економіки у вимірювані індикатори та процедури оцінювання, розробленні узгодженої методології співвіднесення локального, регіонального й глобального рівнів у просторово-динамічних моделях, зокрема, щодо розподілу екологічної відповідальності та ресурсно-вуглецевих «бюджетів» між територіями, а також на емпіричній верифікації взаємозв'язків між інноваційними, інституційними та соціальними чинниками, що визначають темпи й конфігурацію «зеленого» переходу в різних просторових контекстах.

Список використаної літератури

1. Dovgal O. Economic policy for transition to a green economy in the context of digitalization. *Economic scope*, 2025, No. 199, P. 26–31. URL: <https://doi.org/10.30838/ep.199.26-31> (date of access: 22.12.2025).

2. Cato, M. S. (2012). Green economics: putting the planet and politics back into economics. *Cambridge Journal of Economics*, 36(5), 1033–1049. <http://www.jstor.org/stable/24232400>
3. Rida T. N. Integrating environmental ethics into climate change adaptation policies in Bangladesh: a narrative review. *Climate Risk Management*. 2025. P. 100748. URL: <https://doi.org/10.1016/j.crm.2025.100748> (date of access: 22.12.2025).
4. Emmelhainz R. Unifying Anthropocentrism and Ecocentrism. *University of Colorado, Boulder*. 2016. URL: <https://www.wpsanet.org/papers/docs/Emmelhainz%20-%20Unifying%20Anthropocentrism.pdf>
5. Folke C. Resilience: The emergence of a perspective for social–ecological systems analyses. *Global Environmental Change*. 2006. Vol. 16, no. 3. P. 253–267. URL: <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2006.04.002> (date of access: 22.12.2025).
6. Planetary Boundaries and the Doughnut frameworks: A review of their local operability / A. Ferretto et al. *Anthropocene*. 2022. Vol. 39. P. 100347. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ancene.2022.100347> (date of access: 22.12.2025).
7. Social-ecological systems as complex adaptive systems: organizing principles for advancing research methods and approaches / R. Preiser et al. *Ecology and Society*. 2018. Vol. 23, no. 4. URL: <https://doi.org/10.5751/es-10558-230446> (date of access: 22.12.2025).
8. Berkes F., Colding J., Folke C. NAVIGATING SOCIAL – ECOLOGICAL SYSTEMS building resilience for complexity and change. United Kingdom : University Press, Cambridge, 2003. 24 p. URL: <https://assets.cambridge.org/052181/5924/sample/0521815924ws.pdf>.
9. Balta-Ozkan N., Watson T., Mocca E. Spatially uneven development and low carbon transitions: Insights from urban and regional planning. *Energy Policy*. 2015. Vol. 85. P. 500–510. URL: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2015.05.013> (date of access: 22.12.2025).
10. Rodríguez-Pose A., Bartalucci F. The green transition and its potential territorial discontents. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*. 2024. Vol. 17, no. 2. P. 339–358. URL: <https://doi.org/10.1093/cjres/rsad039>.
11. Zhu H., Jiang S., Zhao X. Spatial-Temporal Evolution and Determinants of Green Economy Efficiency: An Integrated Analytical Approach. *Sustainable Futures*. 2024. P. 100359. URL: <https://doi.org/10.1016/j.sfr.2024.100359> (date of access: 22.12.2025).
12. Batabyal A. A. The theory of externalities munich personal repec archive. *Munich Personal RePEc Archive*. 2023. URL: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/id/eprint/119233> (date of access: 22.12.2025).
13. Stiglitz J. E. Report of the High-Level Commission on Carbon Prices – Initiative for Policy Dialogue. *Initiative for Policy Dialogue*. 2017. URL: <https://ipdcolumbia.org/publication/report-of-the-high-level-commission-on-carbon-prices> (date of access: 22.12.2025).
14. Dovgal O. Features and trends of the digitalization process in the development of the green economy. *Economic scope*. 2025. No. 206. P. 57–63. URL: <https://doi.org/10.30838/ep.206.57-63> (date of access: 22.12.2025).
15. Polivantsev A. Transition to a “green economy” in the conditions of global digitalization: the experience of european countries for ukraine. *Black sea economic studies*. 2025. No. 94. URL: <https://doi.org/10.32782/bse.94-8> (date of access: 22.12.2025).
16. United Nations Environment Programme. Waste: Investing in Energy and Resource Efficiency - Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. *UNEP Knowledge Repository*. URL: <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/22012>.
17. OECD (2011), Towards Green Growth, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264111318-en>
18. OECD (2015), Towards Green Growth?: Tracking Progress, OECD Green Growth Studies, OECD Publishing, Paris. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264234437-en>
19. Heal, Geoffrey; Hallegatte, Stephane; Treguer, David; Fay, Marianne. 2011. From Growth to Green Growth : A Framework. Policy Research working paper ; no. WPS 5872. © World Bank. <http://hdl.handle.net/10986/3670> License: CC BY 3.0 IGO.
20. Georgescu-Roegen, N. (1971) The Entropy Law and the Economic Process. Harvard University Press, Cambridge. URL: <http://dx.doi.org/10.4159/harvard.9780674281653>
21. Daly H. E. Beyond Growth The Economics of Sustainable Development. URL: <http://pinguet.free.fr/daly1996.pdf>.
22. Daly H., Farley J. Ecological economics: Principles and applications. Washington DC : Island Press,, 2011. 501 p. URL: <https://www.scribd.com/document/597834760/Ecological-Economics-Principles-and-Applications-1>.
23. Jackson, Tim. *Prosperity without Growth: Economics for a Finite Planet*. London: Earthscan, 2009. 264 p. URL: <https://www.environmentandsociety.org/mml/prosperity-without-growth-economics-finite-planet>
24. Pigou, A. C. (1932). *The economics of welfare* (4th ed.). London, UK: Macmillan. URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/pigou-the-economics-of-welfare>
25. Stern N. *The Economics of Climate Change: The Stern Review*. Cambridge University Press; 2007. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511817434>
26. Joseph E. Stiglitz, Jean-Paul Fitoussi, Martine Durand. Beyond GDP Measuring What Counts for Economic and Social Performance. 2018. URL: https://www.oecd.org/en/publications/beyond-gdp_9789264307292-en.html.
27. Dennis Meadows, Jorgen Randers, Donella Meadows. Limits to Growth The 30-Year Update. Chelsea Green Publishing, 2004. 368 p. URL: <https://www.chelseagreen.com/product/limits-to-growth/>.
28. Capra F, Luisi PL. *The Systems View of Life: A Unifying Vision*. Cambridge University Press; 2014. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/systems-view-of-life/35186BA5B12161E469C4224B6076ADFE>
29. Folke, C. 2016. Resilience (Republished). *Ecology and Society* 21(4):44. URL: <https://www.ecologyandsociety.org/vol21/iss4/art44/>
30. Kuhn T. S. The structure of scientific revolutions. Chicago : The University of Chicago Press, 2012. 237 p. URL: [https://class.uoa.gr/modules/document/file.php/ECD433/MEΘΟΛΟΓΟΓΙΑ/The%20Structure%20of%20Scientific%20Revolutions,%2050th%20Anniversary%20Edition%20by%20Thomas%20S.%20Kuhn%20\(z-lib.org\).pdf](https://class.uoa.gr/modules/document/file.php/ECD433/MEΘΟΛΟΓΟΓΙΑ/The%20Structure%20of%20Scientific%20Revolutions,%2050th%20Anniversary%20Edition%20by%20Thomas%20S.%20Kuhn%20(z-lib.org).pdf).
31. Ostrom E. A General Framework for Analyzing Sustainability of Social-Ecological Systems. *Science*. 2009. Vol. 325, no. 5939. P. 419–422. URL: <https://doi.org/10.1126/science.1172133> (date of access: 17.12.2025).
32. Ross F. Kate Raworth - Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st Century Economist (2017). *Regional and Business Studies*. 2019. Vol. 11, no. 2. URL: <https://doi.org/10.33568/rbs.2409> (date of access: 17.12.2025).
33. Newell P, Paterson M. *Climate Capitalism: Global Warming and the Transformation of the Global Economy*. Cambridge University Press; 2012. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/climate-capitalism/6D4CFF7FE7A5E7BA17D71DF3914B2674>
34. Brand U., Wissen M. The Imperial Mode of Living: Everyday Life and the Ecological Crisis of Capitalism. 2017. P. 151–161. URL: <https://www.scribd.com/document/393783698/Brand-Wissen-2017-the-Imperial-Mode-of-Living>.
35. Scoones I. Sustainable Livelihoods and Rural Development. *PRACTICAL ACTION PUBLISHING*. URL: https://practicalactionpublishing.com/pdfs/web/viewer.html?file=../pdf/book/2123/9781780448749_stamped.pdf (date of access: 17.12.2025).
36. Horal L., Shvets N., Shkvaryliuk M. (2023). Transition to a Circular Economy as a Prerequisite for the Development of "Green" Energy. *Scientific Review*, Vol. 6, No. 91, 2023. Electronic Journal. DOI: [https://doi.org/10.26886/2311-4517.6\(91\)2023.3](https://doi.org/10.26886/2311-4517.6(91)2023.3)

Надійшла (received) 10.12.2025

Відомості про авторів / About the Authors

Варвашенко Владислав Андрійович (Varvashenko Vladyslav) – аспірант кафедри міжнародних економічних відносин та логістики Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; м. Харків, Україна; <https://orcid.org/0009-0004-4969-6667>; e-mail: v.varvashenko@karazin.ua